

УДК 7.035(44)

*Жильцова Оксана Петрівна,
аспірантка кафедри теорії, історії культури і музикознавства
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
e-mail: zhyltsoksa@rambler.ru*

КАМЕРНИЙ ЕМАЛЕВИЙ ПОРТРЕТ XVIII СТОРІЧЧЯ

У статті проаналізовано тенденції розвитку емалевого портрету від XVI до XVIII сторіччя. Особлива увага приділена камерному мініатюрному емалевому портрету саме XVIII сторіччя, оскільки такі портрети є не тільки художніми творам, але й історичними документами. На жаль, вони досить малодосліджені, як, власне, уся розписна емаль. Атрибуція таких портретів ускладнюється через їхню велику популярність у той час та велику кількість майстрів, що їх писали. Але завдяки високому рівню виконання та точному передаванню деталей, ми маємо можливість датувати твори. Завданням науково-дослідного пошуку стає вивчення емалевих портретів у соціокультурному контексті.

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, Ренесанс, гаряча емаль, розписна емаль, портрет.

*Жильцова Оксана Петровна,
аспірантка кафедри теорії, історії культури і музикознавства
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*

КАМЕРНЫЙ ЭМАЛЕВЫЙ ПОРТРЕТ XVIII ВЕКА

В статье проанализированы тенденции развития эмалевого портрета от XVI до XVIII столетия. Особое внимание уделено камерным миниатюрным эмалевым портретам именно XVIII века. Поскольку такие портреты являются не только художественными произведениями, но и историческими документами. К сожалению, они малоизученные, как, собственно, вся расписная эмаль. Атрибуция таких портретов осложняется из-за их большой популярности в то время и большого количества мастеров, которые их писали. Но благодаря высокому уровню исполнения и точной передаче деталей, мы имеем возможность датировать произведения. Задачей научно-исследовательского поиска становится изучение эмалевых портретов в социокультурном контексте.

Ключевые слова: декоративно-прикладное искусство, Ренессанс, горячая эмаль, расписная эмаль, портрет.

*Zhyltsova Oksana,
Postgraduate Student of the Theory, History of Culture and Musicology
of the National Academy of Managerial staff of Culture and Arts*

CHAMBER ENAMEL PORTRAIT OF THE XVIII CENTURY

The article analyzes the development path of enamel portrait from the XVI to XVIII century. Particular attention is paid to the chamber enamel miniature portraits of the XVIII century especially, since these portraits are not only works of art, but also historical documents. Unfortunately, they are rather overlooked in most studies where they are mentioned, as are all works of painted enamel. Attribution of such portraits is of increased complexity due to their great popularity at the time, and a large number of artists who created them. However, due to the high level of performance and precision of detail, we are able to date the work. Consequently, the Chamber enamel portraits need to be scrutinized with consideration to cultural and historical context and in turn are a rich source of information.

Portrait - a special genre of fine art, through which we have the opportunity to meet people from the past. Portraits in the technique of painted enamel have a long history, starting from the XVI century, and they always have been developed according to the general artistic trends. In the XVIII century chamber enamel portraits that were gifts for the relatives become particularly popular. For us, this portrait enamellar is particularly interesting in that it not only transmits the appearance, but also reveals a human personality to us, because it was written to create the effect of presence for the generations to come. Chamber portraits illustrate human relationships. In addition, they, like any other portrait, reflect the then prevailing fashion.

Portrait miniature appeared in the Renaissance. Its appearance had great influence by medieval art book miniatures. XVI century was the heyday of Limoges painted enamel, and during this time, one of the most famous masters - Leonard Limozin, had worked. His specialty was precisely portraiture, and he left us a portrait gallery, which includes more than 125 portraits of his famous contemporaries. Most of them were portraits of the King and close to him, because at that time it was very popular to collect images of famous people. Very interesting, in our opinion, is the portrait of Henry II on horseback. The portrait was done in the spirit of the art of ancient Rome.

All portraits made by Limozin Léonard are of extremely high artistic level, including not only images of men, but also women and even children. Production of enamel portraits continued throughout all of next century.

Generally, miniature enamel portraits, according to their purpose, can be divided into two groups. The first are those that were made and were given as a reward for special services - such miniatures usually repeated formal portraits of monarchs.

The second group miniature enamel portraits reflected ordinary people and they are much more interesting for us. They are not the only evidence of social life, but have a much more sensitive nature. Long before the invention of photography, people have tried to capture their image and give it to a close relative as a memory of themselves. So miniature portrait was not only aesthetic, but above all of practical value and - it was written to create the effect of a man's character when he was no longer around. Such portraits are more delicate, intimate things. Their main objective was not only the total image transfer, but the transfer of the special characteristics of each person, so the owner always felt a spiritual connection with the images. Such portraits are seen becoming more popular in late XVII - XVIII century.

Often miniature portrait was part of the wedding ceremony, for example, brought as a present for future husband (wife,) or even portraits of newlyweds written in memory of the special event. These portraits are kept in many museums around the world, where the tendency is to plate them in decorated textile wallet. The oldest one dates back to a 1600 budget year and is the work of Jean Limozin. But their production is becoming really popular in the XVIII century. A person's portrayed usually shown at a 3/4 angle to if the couple looked at each other and the audience simultaneously. Typically, the portrait was round or oval, surrounded by swirls of white gold on a black or dark blue background. Unfortunately, not all portraits preserved textile frame. For example, wedding purse, which is part of the collection of the Museum of Decorative Arts in Paris, is preserved fairly well, and gives us an idea of what they looked like. His portrait adorns Marquis de Dune, made by master of the family Nualye in the XVIII century. Also a well-preserved wedding purse with paired female and male portraits authorship Jacques II Loden is preserved in Louvre. Similar portraits are preserved in a collection of National Museum of Western and Oriental Art in Kiev. Probably both of these portraits were executed Jacques II Loden late XVII - early XVIII century. It is indicated by the IL monogram on a female portrait. Also, the similarity of the frame and dark background portrait from the collection in Louvre and the portraits stored at the Kyiv Museum. Although it should be noted that although the frame was similar in portraits painted by artists from the family Nualye, the background of the portrait in Marquis de Dune's one was light.

In general, the precise attribution of enamel portrait is quite problematic in the absence of direct information or signatures. In fact, whilst they were quite popular, most of them were manufactured by working masters, according to the contemporary fashion images of that time. In addition, the secrets of the skill were passed down for generations from master to his disciple, and so often it was a family affair. Because of this, today it may sometimes be difficult to attribute works to a particular name, as names and initials of many artists are the same.

Consequently, the Chamber enamel portrait requires a more detailed study of the incorporation of cultural and historical situation into portraits which, in turn, is a rich source of information.

Key words: arts and crafts, Renaissance, hot enamel, painted enamel, portrait.

Постановка проблеми. Мініатюрному портретові властиві ті ж самі характерні риси, що і портрету звичайного розміру. Але емалева портретна мініатюра є унікальною завдяки рідкісній техніці виконання. З'явившись у добу Ренесансу, портретна мініатюра завжди розвивалась відповідно до загальних мистецьких тенденцій. У XVIII сторіччі мініатюрні емалеві портрети стають особливо популярними. Портретні мініатюри мали різне призначення, наприклад, серед них є «жалувані», що були особливою відзнакою та нагородою, або ті, що слугували для вираження особливих почуттів та входили до весільного ритуалу. Саме останні становлять для нас особливий інтерес і є об'єктом дослідження статті. Сьогодні два такі портрети зберігаються в Національному музеї мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. Мініатюрний емалевий портрет того часу виконував, власне, ті ж функції, що фотографія сьогодні, і є чудовим свідченням динаміки та змін у житті людини. Незважаючи на художню цінність, яку вони представляють, та значну інформативність, емалеві мініатюрні портрети, на жаль, досить погано вивчені і в більшості досліджень згадуються побіжно.

Аналіз досліджень і публікацій. Портрет як жанр образотворчого мистецтва є об'єктом великої кількості досліджень, та для нас найбільший інтерес становлять роботи, присвячені саме мініатюрному портрету. Відтак, гарним джерелом інформації є книги професора Андрія Олександровича Карева. На жаль, джерельна база щодо розписної емалі значно менша, велику кількість новітніх даних дають сучасні праці французьких фахівців. Ізабель Бірон, Монік Бланк і Софі Барат – відомі дослідники розписної емалі, які у своїх роботах розглядають не

лише історичний і теоретичний аспекти, але й застосовують найновіші технічні засоби для аналізу й датування творів. Хоча при використанні іноземних джерел виникають деякі проблеми з перекладом, особливо з власними іменами майстрів.

Також відомими дослідниками лімозької емалі, що зробили чималий внесок у її вивчення, були зберігач відділу Середніх віків і Нового часу Державного Ермітажу Альфред Миколайович Кубе та його наступниця Олімпіада Дмитрівна Доброклонська. Але у своїх роботах Альфред Миколайович і Олімпіада Дмитрівна не приділяють належної уваги мініатюрним емалевим портретам XVII – XVIII сторіччя, зауважуючи, що вони вже виходять за рамки дослідження періоду розквіту лімозької емалі.

Крім того, при аналізі портретів необхідно особливу увагу приділити історії моди, зачіски та макіяжу. Гарним джерелом при вивченні історії зачіски є дослідження Сиромятнікової Ірини Сергіївни.

Отже, при вивченні емалевих портретів необхідно звертатись до різних джерел та завжди розглядати їх в історико-культурному контексті, адже це портрети реальних людей, у чиєму образі відобразилася відповідна історична епоха.

Зважаючи на недостатню вивченість лімозької розписної емалі XVII – XVIII сторіччя – і це за наявності чималої кількості предметів у музейних та приватних збірках, – **актуальним** постає неупереджене вивчення її розвитку в той час у соціокультурному контексті.

Отже, головною **метою** науково-дослідного пошуку є аналіз емалевих портретних мініатюр кінця XVI – початку XVIII сторіччя. Відповідно до цього, одним із завдань стає аналіз розвитку емалевої портретної мініатюри від XVI до XVIII сторіччя в соціокультурному контексті.

Виклад основного матеріалу. Портрет – стародавній і дуже складний жанр образотворчого мистецтва, який досліджують багато науковців і не лише мистецтвознавці або культурологи, але й філософи, соціологи та ін. Такий великий інтерес до портрету зумовлюється його різнобічністю, адже це не лише твір мистецтва, але й образ людини певної епохи. Уважають, що портрет розвивався як дзеркало людської особистості і особливого розквіту досягав у часи, коли зростала її значущість і віра в людські можливості. Крім соціальних змін, на розвиток портрету чималий вплив мав технічний розвиток людства. І саме цей чинник став одним із найважливіших у виникненні та розвитку мініатюрного портрету та особливо мініатюрного емалевого портрету.

У середні віки Лімож славився своїми виїмчастими емалями. Але в XV столітті тут виникає нова техніка *розписної гарячої емалі*. Свого найвищого розквіту вона досягає в XVI сторіччі, так, всесвітню популярність здобув емалевий декоративний посуд. У XVII – XVIII столітті асортимент виробів радикально змінюється, речі стають менші за розміром і часто інтимніші за своєю природою. Так, особливою популярністю в цей час користуються мініатюрні емалеві портрети.

Портретна мініатюра виникає в епоху Ренесансу. На її появу великий вплив мало середньовічне мистецтво книжкової мініатюри. XVI сторіччя – час розквіту лімозької розписної емалі, і саме в цей час працював один з найславетніших її майстрів – Леонар Лімозен, котрий був справжньою людиною доби Відродження – він був живописцем, гравером та емальєром. Нам відомо, що з 1548 року Леонар Лімозен став королівським емальєром. Його спеціальністю був саме портретний живопис, і він залишив нам цілу портретну галерею, у яку входить понад 125 портре-

тів його видатних сучасників [4, с. 33]. У більшості це були портрети короля та наближених до нього, тому що в той час було дуже популярним колекціонувати зображення відомих людей. Одним із найвідоміших серед них був портрет конетабля де Монморансі 1556 року. Цей портрет овальної форми розміщується у дерев'яній позолоченій рамі з гризайлевими емалевими вставками зі зображенням Медузи Горгони, дітей та сатирів, скопійованих із моделей галереї Франциска I у Фонтенбло. Таке оздоблення цілком відповідає мистецтву школи Фонтенбло. Крім того, це був один із перших емалевих виробів, що потрапив у музей. Його було конфісковано комісією з мистецтв у березні 1794 року з дому герцога Монморансі [7, с. 154]. Надзвичайно цікавим, на наш погляд, є портрет Генріха II на коні. Портрет виконано в дусі мистецтва Стародавнього Риму. Одяг короля змальовано так, щоб силует нагадував давньоримський, у лівій руці вершник тримає гілку пальми, а коня ретельно повторено з гравюри Маркантоніо Раймонді, що зображує кінну статую Марка Аврелія в Римі. І так само, як вищезгаданий портрет Монморансі, цей потрапив до національної колекції ще в революційний час у квітні 1794 року [7, с. 160].

Усі портрети, виконані Леонаром Лімозеном, – на надзвичайно високому художньому рівні, серед них не лише зображення чоловіків, але й жінок і, навіть дітей. Виготовлення емалевих портретів продовжувалось усі наступні сторіччя. Так, особливістю портретів XVII сторіччя доволі часто є їхній двосторонній розпис, коли на лицьовій частині розміщується власне портрет (у більшості поясний), а зі зворотного боку замість звичайної контремалі також є розпис, найчастіше – пейзаж.

Узагалі мініатюрні емалеві портрети відповідно до їхнього призначення можна поділити на дві групи. До першої належать ті, що виготовлялися і вручалися як нагорода за особливі заслуги, такі мініатюри, як правило, повторювали парадні портрети монархів. Але, крім мініатюрних емалевих портретів перших осіб держави і наближених до них, часто виконували мініатюри для замовників куди менш відомих. Саме такі мініатюрні емалеві портрети ми відносимо до другої групи і вони становлять для нас особливий інтерес. Вони є не лише свідченням соціального життя, але мають значно чуттєвішу природу. Задовго до винаходу фотографії люди намагалися закарбувати свій образ і передати його близьким як пам'ять про себе. Тому мініатюрний портрет мав не тільки естетичне, але, насамперед, й ужиткове значення – його писали, щоб створити ефект присутності дорогої людини, коли її не було поруч. І такі портрети були камерними, ніжнішими, інтимними речами. Головним їхнім завданням було не тільки загальна передача образу, але й передача особливих характерних рис кожної людини, щоб власник завжди відчував душевний зв'язок зі зображеним. Саме такі портрети поширюються в кінці XVII – XVIII сторіччя.

Часто мініатюрний портрет був частиною весільного ритуалу, наприклад, під час сватання його дарували майбутньому чоловікові (дружині), або писали парні портрети молодят на пам'ять про знаменну подію. Такі портрети зберігаються в багатьох музеях світу, як правило, пластини з ними прикрашали текстильні гаманці. Найдавніший такий гаманець датується 1600 роком і атрибутується як робота Жана Лімозена. Але популярним їхнє виробництво стає саме в XVIII сторіччі [7, с. 196]. Особи зображувалися, як правило, у 2/3, щоб молодята дивилися наче один на одного і на глядача одночасно. Зазвичай портрет був круглої або овальної форми, оточений білими завитками зі золотом на чорному або темно-синьому тлі.

На жаль, не в усіх портретів збереглося текстильне обрамлення. Наприклад, весільний гаманець, який входить до колекції Музею декоративно-прикладного мистецтва в Парижі, зберігся досить добре і дає нам уявлення про те, як виглядали такі гаманці. Його прикрашає портрет Маркіза де Дюн, що був виготовлений майстром із родини Нуальє в XVIII сторіччі [6, с. 196-197]. Також два добре збережених парних весільних гаманці авторства Жака II Лодена зберігаються в Луврі [7, с. 411]. Аналогічні парні портрети є і в колекції Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. Імовірно, обидва ці портрети були виконані Жаком II Лоденом у кінці XVII – на початку XVIII сторіччя. Про це може свідчити схожість обрамлення та темний фон портретів із колекції Лувру та портретів, що зберігаються в київському музеї. Хоча треба зауважити, що схоже обрамлення було й у портретів, написаних майстрами з родини Нуальє, але тло вищезгаданого портрету Маркіза де Дюн світле. У цілому ж точне встановлення авторства таких портретних емалей є досить проблемним за відсутності прямих відомостей або підписів. Адже на той час вони були досить популярними, їх виготовляла більшість із майстрів, а зображення відповідали тогочасній моді. Крім того, секрети майстерності протягом багатьох поколінь передавалися від майстра до його учня, і тому доволі часто це було сімейною справою. Через це сьогодні іноді складно атрибутувати твори, бо прізвища та ініціали багатьох майстрів однакові. Портрет знатної дами (іл. 1) для нас особливо цікавий, адже художник зміг передати не тільки зовнішній вигляд багато одягненої молодої красуні, але й надати жвавість образу. Легкий жест жінки створює враження природності й невимушеності, а хрестик на ланцюжку говорить нам про те, що перед нами добра християнка. Вибаглива і швидкоплинна мода доби бароко з її потягом до розкошів та театральності допомагає нам датувати портрети того часу. Отже, висока зачіска вказує, що ці два парні портрети з колекції київського музею були написані до 1713 року, коли, власне, вона вийшла із моди. У той час носили зачіску а-ля фонтаж та однойменний головний убір, саме він прикрашає голову дами на портреті. Крім того, якщо уважніше придивитися до нього, то можна припустити, що зображена зачіска більше за все відповідає моді 90-х років XVI сторіччя, коли фонтаж став уже досить високим, але ще не занадто. Завдяки дуже детальному зображенню, ми можемо навіть бачити прямий проділ та кокетливі завиті локони. Тож перед нами молода гарна дама, що уважно слідкує за модою.

Іл. 1. Портрет дами. Кінець XVII ст. – до 1713 для оформлення весільного гаманця. Жак II Лоден (1663/64 - 1729). Франція, Лімож.

Висновки. Портрет – особливий жанр образотворчого мистецтва, завдяки якому в нас є можливість познайомитись із людьми з нашого минулого. Портрети в техніці розписної емалі мають довгу історію, починаючи з XVI сторіччя. І вони завжди розвивалися відповідно до загальних мистецьких тенденцій. У XVIII сторіччі особливої популярності набувають камерні емалеві портрети, що ставали подарунками для близьких людей. Для нас такий емалевий портрет особливо цікавий тим, що він передає не тільки зовнішність, але й розкриває перед нами людину як особистість, адже він писався, щоб створити ефект присутності для найближчих людей. Камерні портрети ілюструють людські стосунки. Крім того, вони, як і будь який інший портрет, відображають тогочасну моду. І саме завдяки її мінливості в нас є змога точніше датувати емалеві портрети, адже їхня атрибуція є доволі проблемною через велику кількість майстрів, що їх виготовляли в той час. До того ж доволі часто ці майстри належали до однієї родини і мали однакові ініціали. Отже, камерний емалевий портрет потребує детальнішого вивчення з урахуванням тогочасної культурно-історичної ситуації і, своєю чергою, є багатим джерелом інформації.

Література

1. Гривнина А. С. Искусство XVIII века в Западной Европе / А. С. Гривнина. – Москва: издательство Акад. художеств СССР, 1963. — 741с.
2. Доброклонская О. Д. Лиможские расписные эмали XV и XVI веков. Собрание Государственного Эрмитажа / О. Д. Доброклонская. — Москва, 1969. – 159 с.
3. Карев А.А. Миниатюрный портрет в России XVIII века / А.А. Карев. – Москва : Искусство, 1989. – 256 с.
4. Кубе А.Н. Французские расписные эмали XV – XVI веков / А.Н. Кубе. – М.-Л. : Искусство, 1937. – 68 с.
5. Музей західного та східного мистецтва в Києві: Альбом/[Л.Ю.Бабенцова, З.П. Рябікіна]. – Київ: Мистецтво, 1983. – 311 с., іл.
6. Сыромятникова И.С. История прически : Учебник для театр, худож.-технич. училищ Изд. 2-е, доп. / И.С. Сыромятникова. – Москва: Искусство, 1989. – 303 с., илл.
7. Monique Blanc Émaux peints de Limoges XVe-XVIIIe siècle. La collection du musée des Arts décoratifs/ Monique Blanc. – Paris, 2011. – 224 p.
8. Sophie Baratte Les émaux peints de Limoges catalogue Musée du Louvre Département des objets d'art/ Sophie Baratte. – Paris, 2000. – 445 p.

References

1. Grivnina A. S. Iskusstvo XVIII veka v Zapadnoj Evrope / A. S. Grivnina. – Moskva: izdatel'stvo Akad. hudozhestv SSSR, 1963. – 741s.
2. Dobroklonskaja O. D. Limozhskie raspisnye jemali XV i XVI vekov. Sobranie Gosudarstvennogo Jermitazha / O. D. Dobroklonskaja. — Moskva, 1969. – 159 s.
3. Karev A.A. Miniatjurnyj portret v Rossii XVIII veka / A. A. Karev. – Moskva: Iskusstvo, 1989. – 256 s.
4. Kube A.N. Francuzskie raspisnye jemali XV – XVI vekov / A. N. Kube. – M.-L.: Iskusstvo, 1937. – 68 s.
5. Muzej zahidnogo ta shidnogo mistectva v Kievi: Al'bom / [L. Ju.Babencova, Z. P. Rjabikina]. – Kiiv: Mistectvo, 1983. – 311 s., il.
6. Syromjatnikova I.S. Istorija pricheski Uchebnik dlja teatr, hudozh.-tehnic. uchilishh Izd. 2-e, dop. / I. S. Syromjatnikova. – Moskva: Iskusstvo, 1989. – 303 s., ill.
7. Monique Blanc Émaux peints de Limoges XVe-XVIIIe siècle. La collection du musée des Arts décoratifs/ Monique Blanc. – Paris, 2011. – 224 p.
8. Sophie Baratte Les émaux peints de Limoges catalogue Musée du Louvre Département des objets d'art/ Sophie Baratte. – Paris, 2000. – 445 p.